

## Психологічні особливості сенситивності суб'єкта до задачі

Н. Л. Висідалко

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ, Україна

\*Corresponding author. E-mail: nataliavysidalko@ukr.net

Paper received 11.06.15; Accepted for publication 17.07.15.

**Анотація.** У статті висвітлені поняття сенситивності та чутливості до невідомого при розв'язуванні задачі. Розкрито механізм виникнення сенситивності суб'єкта до задачі й визначено, що мотивація, енергія і впевненість дій сприяють її розвою. Проаналізовано, що сенситивність суб'єкта до задачі зумовлює проникнення у її сутність, високе розрізнення її елементів, активізацію переживання взаємодії із задачею та дослідницького імпульсу, порушення законів сприймання, появу нових неповторних образів, постановку нових задач, швидкість пошуку і їхнє творче розв'язання.

**Ключові слова:** сенситивність, чутливість до невідомого, задача, перцептивна дія, сприймання

**Вступ.** В умовах науково-технічного прогресу залишаються особливо актуальними проблеми розвитку наукової та художньої творчості особистості.

**Короткий огляд публікацій по темі.** Дослідженню перцептивної сфери суб'єкта в аспекті сприймання і чутливості приділяли увагу такі видатні вчені, як О.М. Леонт'єв, В.П. Зінченко, І.М. Сеченов, В.О. Бараншиков, В.О. Ганзен, Ж. Піаже, В.В. Клименко та інші. Зокрема, творче мислення (В.О. Моляко, О.В. Губенко), творче математичне мислення (Л.А. Мойсеєнко), художньо-творчу діяльність (К.К. Зуб), категоріальне мислення (Fa-Chung Chiu) тощо.

**Мета.** Отримані результати досліджень становлять безсумнівний інтерес для педагогів та психологів, однак, психологічні особливості сенситивності перцептивних процесів суб'єкта до задачі висвітлено недостатньо, що є предметом дослідження. Об'єкт – перцептивна сфера суб'єкта. Мета – виявлення механізму виникнення сенситивності перцептивних процесів суб'єкта до задачі.

**Матеріали і методи.** Для розв'язування поставлених завдань використовувалися методи теоретичного (зіставлення, аналіз і синтез, систематизація і узагальнення) дослідження.

**Результати і їхнє обговорення.** Задачі наповнюють наше життя та діяльність, а дія, робота над ними, розгортає процес їхнього розв'язування. Задача передбачає розкриття та засвоєння невідомого для суб'єкта. Задача – мета, що дана у певних умовах і вимагає пошуку необхідних засобів для її досягнення. Вона має відоме – те, що дано, та невідоме – те, що є предметом пошуку. Однакових задач немає. Кожна з них являє собою певну варіацію порівняно з розв'язаними раніше і вимагає побудови процесу розв'язування відповідно до її конкретних умов [9].

Розв'язування будь-якої задачі починається з її сприймання. Роль сприймання, зазначає В. П. Зінченко, значущіша, ніж заведено вважати. Службова роль сприймання маскує його істинну складність і реальні можливості.

Формування перцептивного образу задачі здійснюється системою перцептивних дій та операцій: впізнання, виявлення, ознайомлення, виділення, порівняння та ідентифікації. Їх активність у процесі роботи над задачею визначає та розвиває стан чутливості суб'єкта. На її основі розрізняються умови задачі, виділяються перцептивні категорії образу та формується його структура [4,5,8].

Відомо, що чутливість – це застигла біодинамічна тканина реалізованих перцептивних дій. Це стан, який відображає єдність суб'єкта з предметом сприймання. Чутливість керує перцептивною дією та визначає мету перцептивної задачі. З розв'язанням системи перцептивних задач здійснюється розбудова її перцептивного образу. Ця побудова суцесивна – від нечіткого розрізнення фігури та фону до цілісного сприймання та можливості оперування образом.

З побудовою перцептивного образу активізуються почуття суб'єкта. Почуття – це наше ставлення до довкілля. Вони народжуються при взаємодії з задачею та створюють канал зв'язку, по яким рухається енергія та інформація між суб'єктом та задачею [9].

Активність перцептивних дій та почуття підвищують чутливість суб'єкта до задачі, яка тісно пов'язана з його мотивацією та потребами. Зосередженість суб'єкта на процесі діяльності, а не на його результаті, сприяє проникненню у предмет сприймання. І це проникнення виступає як розрізнення змісту предмета, його складових. Мотивація, де цінністю є сама дія з предметом, розкриває перед суб'єктом багатство предметного світу, а його відображення зумовлює утворення підвищеної чутливості та переживання предмета (задачі).

Підвищення стану чутливості до зовнішніх і внутрішніх стимулів у процесі діяльності ми визначаємо як сенситивність. Сенситивність перцептивних дій до задачі сприяє активності почуттів та переживань суб'єкта при взаємодії з нею. Сенситивність суб'єкта до задачі є найвищою мірою злиття із нею, де «Я» суб'єкта стає задачею, а задача – ним. Найбільш чітко висловився А. Ейнштейн: «Я почуваюся настільки єдиним з усім живим, що мені однаково, де починається і де закінчується конкретне» [11, с. 348].

Стан підвищеної чутливості до предмета сприймання характерний і представникам мистецтва. Зокрема, Вінсент Ван-Гог пише: «Я бачу, що природа говорила зі мною, сказала мені щось, і я ніби застенографував її мову» [3, с. 124]. Східний поет Мацуо Басьо розкриває процес народження поезії: «Сосні вчися у сосни, бамбуку – у бамбука. Ти повинен забути про свою волю. Смісл слів вчитися в тому, що коли людина проникає у сутність предмета, він розкривається їй увесь до щонайменшої дрібниці, народжуючи почуття, яке в цей же момент перетворюється на вірш» [1, с. 201].

Сенситивність перцептивних дій сприяє проникненню у сутність задачі або предмета. Проникаючи у нього, «зливаючись» із ним, суб'єкт розкриває нові грані існування предмета, виявляє бажання розкрити

його в такому світлі, яке відобразить сутність якнайкраще. «Малюнок і колір у живописі – тільки умовності, які ...постають перед мисленевим поглядом людини цілком реальними і безмежно глибокими, іноді глибшими, ніж від непосредного сприймання об'єкта» [10, с. 95].

Відоме – цілісність, яка була нами сприйнята й перетворена на думку, слово, річ. Це усвідомлене знання та досвід, який є продуктом наших попередніх чуттєвих і смислових контактів із дійсністю. В.П. Зінченко вважає, що відомий образ предмета може розглядатися як накопичений рух. Такий образ володіє зарядом накопиченої енергії, своєрідним тонутом, він заряджений та знову готовий розгорнутися в симультанну дію. Для суб'єкта відоме у предметі виступає переважно непохитною структурою, застиглим сплавом, у якому енергія й інформація рухаються за певною схемою. За умови високої енергії дій суб'єкта відкриваються межі предмета і стає можливим його дослідження.

Зміни, внаслідок впливу на задачу, викликають інтерес суб'єкта до задачі. Активізується дослідницький імпульс – це поведінка, що спрямована на пошук і отримання нової інформації із зовнішнього світу, зазначає О.М. Поддьяков. Дослідницький імпульс виявляє невідоме задачі. Це щось приховане від нас, потенційне, ймовірне. Невідоме найдинамічніше утворення, мета задачі. Невідоме – не визначене у відомому, яке не йде з голови, постійно нагадує про себе, непокоїть [2,9].

При розбудові образу задачі мета (вимога), яка міститься у задачі, може не збігатися з метою, яку ставить суб'єкт. У цій «суб'єктивній» меті задачі, зазначає Т. Гергей, виражається його система цілей та потреб. Відбувається перевизначення задачі – зміна її структури, підміна однієї задачі іншою.

Дослідницький імпульс суб'єкта виявляє невідоме, яке повністю не відповідає меті задачі. «Найпрекрасніше, що ми можемо відчутти, – це потаємне. Таке переживання – основа і...колиска справжнього мистецтва та науки» [7, с. 43]. Невідоме виринає із глибин взаємодії сутностей людини та предмета. Чутливість до нього – слав захочення та подиву перед природою і єдності з усім живим та неживим. Хто хоч раз відчув і не злякався, той ніколи не забуде і шукатиме його знову. Сенситивність визначає подальшу розбудову образу задачі.

*Чутливість до невідомого* – стан сприймання, зумовлений порушенням його властивостей: апперцепції, цілісності, структурності, осмисленості, узагальненості та категоріальності.

*Порушення закону апперцепції* виражається у порушенні установки та перцептивних схем суб'єкта.

При порушенні «фіксованої» установки виникає акт об'єктивності дійсності. Це стан, у процесі якого суб'єкт звертається до причин, які викликали зупинку дії та неможливість задоволення потреби. Суб'єкт стає сприйнятливим до предметів та власної активності. Відтак предмет дійсності переживається та починає розглядатися як об'єкт пізнання. Суб'єкт звільняється від пут шаблонної дії, відновлюється його здатність до нового переживання предмета. Активізують-

ся психічні пізнавальні процеси суб'єкта й створюється цілісний образ предмета.

Порушення перцептивної схеми призводить до ускладнення процесу сприймання. Це ускладнення полягає в тому, що порушення смислової основи (еталону) сприймання зумовлює труднощі у спрямованості дій суб'єкта. Орієнтування суб'єкта й норма відношення елементів «руйнується», і предмет постає ніби у «чистому вигляді». Виникає безліч дій, спрямованих на його пізнання та відкриття. Активізується дослідницький імпульс і почуття. Предмет стає відкритим для нової будови.

*Порушення осмисленості* під час сприймання предмета виступає як відсутність, з точки зору суб'єкта, зв'язку між його елементами, відношеннями та частинами. Сприймання предмета розірване й ґрунтується на чуттєвих даних. Здатність суб'єкта до проговорювання дуже низька.

Внаслідок дослідження предмета й насичення його чуттєвим змістом виникає необхідність осмислення і виокремлення нового предметного значення, «смислу» із чуттєвих даних. Активність почуттів суб'єкта підносить осмислення предмета на якісно новий рівень. Суб'єкт стає здатним до побудови нового образу предмета і відкриття його нової якості.

*Порушення узагальненості та категоріальності* під час сприймання предмета виражається у тому, що головні й другорядні ознаки «зливаються», і предмет «губить» частину зовнішніх та внутрішніх зв'язків образу. Предмет відкривається до нової організації процесу сприймання та нового значення.

Перебудова образу предмета і його значення проходить на рівні взаємообумовленості чуттєво-інтуїтивного та дискурсивно-логічного мислення. Суб'єкт частково повертається до пізнання предмета, переосмислює його, виявляє нові чуттєві дані з подальшим їх узагальненням і категоризацією. Відбувається зміна в узагальненні як внутрішніх, так і зовнішніх зв'язків образу як певного класу об'єктів, з іншими образами, що входять до досвіду суб'єкта.

*Порушення структурності* під час сприймання предмета виражається розпадом образу на складові частини й елементи, руйнується його форма. Розглядаючи форму та зміст сприймання у єдності, можна стверджувати, що осмисленість відношень і зв'язків між елементами та частинами образу порушується. Предмет сприймання (фігура) та периферія (тло) «наближаються» один до одного, частково набуваючи гомогенного (однорідного) характеру. Між фігурою та тлом відкриваються межі. Із тла асимілюються потенційно значимі елементи, зв'язки, відношення та частини, які, спершу, здаються зайвими, несумісними і т.п. Ця асиміляція потребує осмислення предмета й створення якісно нового образу.

Асиміляція чуттєвих даних (на рівні елементів) потребує їх осмислення та включення до наявної системи елементів образу. Активізуються почуття суб'єкта, які підносять осмисленість предмета на якісно новий рівень, виявляючи його нове значення. Якщо з периферії асимілюється частини даних, то відбувається її послідовне осмислення і залучення до образу. Дослідницький імпульс перетворює дані, а перцептивні дії розбудовують нову структуру образу.

Порушення цілісності під час сприймання предмета виражається руйнуванням ознак цілого: відповідності цілого своєму призначенню; повторюваності частин цілого та цілого у частинах; пропорційності частин цілого; зв'язності частин цілого та їхньою взаємною залежністю; врівноваженістю частин цілого. Цілісності характерний стан гармонійності [6, 9], а його порушення викликає дисгармонійні переживання суб'єкта і спрямовує на вдосконалення гармонії не лише у собі, а й у предметі шляхом створення більш гармонійної цілісності. Це рух по спіралі: те, що «сьогодні» – гармонійна цілісність, «завтра» – причина дисгармонійних почуттів і сходінка у розвитку суб'єкта.

1. З переживаннями неузгодженості з невідомим порушується негармонійна, з точки зору суб'єкта, цілісність, яка виринає на рівні призначення предмета. Суб'єкт почуває, що призначення предмета недосконале, воно його не влаштовує, бо не розкриває всього різноманіття предмета. Відтак створюються передумови для утворення нової цілісності предмета й нового призначення.

2. Принцип повторюваності цілого у частинах означає те, що ціле володіє провідною ознакою, яка повторюється у його частинах [6]. Переживання неузгодженості з невідомим предмета, порушують головну ознаку цілого. Предмет «губить» свою основну властивість і руйнується. Сприймання предмета повертається на початкові фази побудови його образу. На цій основі дослідницький імпульс та перцептивні дії розбудовують новий образ предмета, який якнайкраще відображає його сутність.

3. Принцип пропорційності слугує для узгодження частин у цілому за метричними характеристиками, що полегшує антиципацію та сприймання загалом. Цей принцип означає, що величина частин і цілого має перебувати у закономірному зв'язку. Відомо три ряди чисел: а) метричний: 7 – 7 – 7 – 7 – 7; б) ряд арифметичної прогресії: 5 – 10 – 15 – 20; в) пропорції «золотого перетину»: 7 – 11 – 18 – 29 [6, 9].

Порушення принципу пропорційності цілого розкривається через руйнування закономірного зв'язку між частинами та цілим. Це призводить до руйнування гармонії предмета й ускладнення його сприймання через механізм антиципації. Виникає необхідність нової організації образу предмета через його «повторене» пізнання та дослідження і створення на основі цього гармонійнішого відношення або спільного існування кількох числових відношень в одному предметі.

Враховуючи те, що відношення – універсальна форма зв'язку, який передбачає збереження властивості (ознаки) предмета й обмеження можливих станів елементів або частин, що співвідносяться [6], то утворення нового метричного відношення сприяє гармонізації цілісності.

4. Порушення зв'язку частин цілого та їхньої взаємозалежності призводить до того, що предмет розпадається на частини і сприймається як розпорошений на окремі цілісності. Тобто підвищується ступінь свободи між частинами, внаслідок чого розриваються звичні зв'язки та відношення між ними і руйнуються ознаки, які вони раніше утворювали. Виникає необхідність розбудови нового образу предмета через його дослідження на «повторне» пізнання. Відтак розпорошені

частинки образу здатні вступати у нові зв'язки та відношення, упорядковуватися у якісно нову цілісність.

Оскільки відношення можуть бути часові, просторові, енергетичні, інформаційні і т.п., а за характером – детерміновані та можливі, лінійні та нелінійні, структурні та функціональні і т. д. [6], то їх порушення являє передумови для утворення цілісності, яка може містити найрізноманітніші комбінації зв'язків і відношень між елементами та частинами цілого.

5. Принцип врівноваженості частин цілого слугує для узгодження протилежних сторін цілісного об'єкта. У конкретному випадку – як рівновага частин і цілого у силовому полі [6]. Порушення врівноваженості частини й цілого відбувається у русі, зазначає В.О. Барабанщиков, і виражається через протиріччя образу і дії, форми і змісту, дійсного і можливого, чуттєвого і раціонального, загального і одиничного. Ці суперечності при взаємодії суб'єкта з предметом (задачею) активізують дослідницький імпульс і перцептивні дії, що розбудовують новий образ предмета.

Слід зазначити, що порушення процесу сприймання задачі або предмета приводить до активізації дії уяви суб'єкта. Вона бере участь в утворенні мети сприймання при розбудові образу задачі. Перевага суб'єктивного моменту мети над об'єктивними умовами задачі викликає надмірну активізацію дослідницького імпульсу. Дослідницький імпульс здійснює перетворення й дослідження задачі у пошуці необхідної інформації для задоволення мети сприймання. Її віднаходження приводить до вибіркості перцептивної дії при побудові образу. У результаті образ набуває неповторності, своєрідності.

«Образ відкритий для припливу нових вражень, розширення, поглиблення та деталізації. Як і в справжньому витворі мистецтва, в образі є недомовленість, що залишає свободу для його інтерпретації та закликає спостерігача не обмежуватися єдиною точкою зору на світ, а шукати нові й нові предметні позиції, відкривати нові властивості видимого, шукати у ньому невидиме» [8, с. 351].

Своєрідність «бачення» проблеми, задачі найчіткіше розкриваються на теренах наукової творчості. «Більшість геніїв, які відповідають за найважливіші мутації в історії людської думки, мають певні загальні риси. З одного боку – скептицизм..., який виражається у їхньому ставленні до традиційних ідей, аксіом, і догм – до всього, що вважається «доведеним». З іншого боку, відкритість розуму, що межує з наївною довірливістю до нових концепцій, які здаються обіцяючими для їхніх пошуків.

З цієї комбінації випливає їхня здатність до сприймання відомого об'єкта, ситуації, проблеми, колекції даних в неочікуваному новому світлі чи аспекті. Бачити те, що ніхто раніше не бачив... Це одночасно і акт руйнування, і акт творення, бо потребує розриву розумових звичок, розплавлення застиглої структури прийнятої теорії і тим самим дає змогу зробити новий сплав ідей» [2, 33–34]. Взаємодіючи з дійсністю, створюючи незліченні її відображення та переживання, ми знову й знову відкриваємо світ для себе й розсовуємо завісу таємниці у своєму серці та розумі.

Розкриття невідомого потребує активної взаємодії для перетворення його на відоме, а тому ставить перед

суб'єктом задачу, яка породжує другу, третю, четверту... І так до безкінечності. Невідоме завжди поряд із нами. Віднайти його і витримати дискомфорт від взаємодії із ними можливий за умови впевненості у собі, знаходженні опори всередині себе. Невідоме стає викликом для нас, випробуванням наших душевних сил та можливостей, тим каменем, який розкриває нашу сутність, здатність до дії, пізнання самого себе і світу.

Із цілісним відображенням задачі, суб'єкт розкриває її прихований смисл, усвідомлює основну властивість невідомого. Ця властивість проявляється у момент вчування суб'єкта у невідоме, коли його почуття та переживання окреслюють «межі» невідомого і визначають його предмет. Невідоме насичується змістом почуттів суб'єкта від роботи над задачею і виникає можливість його перетворення на відоме за допо-

могою мислення. Розкривається смисл, знаходиться розв'язок задачі.

**Висновки.** Сенситивність перцептивних процесів – це підвищення стану чутливості до зовнішніх і внутрішніх стимулів у процесі діяльності. Активність перцептивних дій та почуття від взаємодії з предметом розвиває чутливість суб'єкта. Мотивація, енергія і впевненість дій сприяють її розвою.

Чутливість до невідомого – стан зародження задачі суб'єкта від порушення сприймання предмета. Сенситивність суб'єкта до задачі зумовлює проникнення у її сутність, високе розрізнення її елементів, активізацію переживання взаємодії та дослідницького імпульсу, порушення законів сприймання, появу нових неповторних образів, постановку нових задач, швидкість пошуку і їхнє творче розв'язання.

#### ЛІТЕРАТУРА

- [1] Басё М. Избранная проза [Пер с яп., предисл. и коммент. Т.Л. Соколовой-Делюсиной]. – СПб. : Гиперион, 2000. – 288 с.
- [2] Бернштейн М.С. О письме Эйнштейна Жаку Адамару // Эйнштейновский сборник. – М. «Наука», 1967. – С. 30–44.
- [3] Ван-Гог В. Письма [Перевод П.В. Мелковой, Общ. ред. Ю.И. Кузнецова]. – Л.-М. : Искусство, – 1966. – 600 с.
- [4] Висідалко Н.Л. Чутливість перцептивних процесів при вирішенні задач та її показники // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – № 6. – 33–40.
- [5] Висідалко Н.Л. Чуттєво-інтуїтивне і дискурсивно-логічне мислення студентів при творчому розв'язуванні задач // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент: Зб. наук. праць. – Київ. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – Вип. 12. – С. 252–260.
- [6] Ганзен В.А. Восприятие целостных объектов. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1973. – 153 с.
- [7] Йоханнес Веккерт. Альберт Эйнштейн, сам свидетельствующий о себе и своей жизни [Пер. с нем. под ред. Н. Потаевой, В. Лютовой]. – «Урал LTD», 1999. – 357 с.
- [8] Зинченко В.П. Образ и деятельность. – М. : Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. – 608 с.
- [9] Клименко В.В. Психология творчества. – К. : ЦНЛ, 2006. – 480 с.
- [10] Сарьян М.С. Из моей жизни [Пер. с арм. А.И. Иоаннисиан, вст. ст. А.Д. Гончарова, отв. ред. Ш.Г. Хачатрян]. – [3-е изд. исп. и доп.]. – М. «Изобразительное искусство», 1985. – 301 с.
- [11] Эйнштейн А. Физика и реальность // Сб. статей. – М. : «Наука», 1965. – 337 с.

#### REFERENCES

- [1] Basyo, M. Selected Prose [Translated from Jap., Foreword. and comments. T.L. Sokolova-Delyusina]. – SPb. Hiperion, 2000. – 288 p.
- [2] Bernshtein, M.S. On Einstein's letter to Jacques Hadamard // Einstein's compilation. – M. "Nauka", 1967. – P. 30-44.
- [3] Van Gog V. Letters [Trans. P.V. Melkova, Gen. ed. Y.I. Kuznecova]. – L-M. Art. – 1966. – 600 p.
- [4] Vysidalko, N.L. Sensitivity perceptual processes in solving problems and its performance // Practical Psychology and Social Work. – 2010. – №6. – P. 33-40.
- [5] Vysidalko, N.L. Sensual and intuitive and logical thinking discursively students in solving creative problems // International Scientific Forum: sociology, psychology, pedagogy, management: Coll. Science. works. – Kyiv. : Publ. Publishing house of NPU n.a. M.P. Dragomanov, 2013. – Vol. 12. – P. 252-260
- [6] Ganzen, V.A. The perception of whole objects. – L: Publ. House of Leningrad University, 1973. – 153 p.
- [7] Johannes Vikkert. Albert Einstein himself testifying about yourself and your life [Trans. from German under ed. N. Potaeva, V. Lyutova]. – "Ural LTD", 1999. – 357 p.
- [8] Zinchenko, V.P. Image and activities. - M.: Publishing "Institute of Applied Psychology", Voronezh: NPO "MODEK", 1997. - 608 p.
- [9] Klimenko, V.V. Psychology of creativity. – K: TSNL, 2006. – 480 p.
- [10] Saryan, M.S. From My Life [Trans. from Arm. A.I. Ioannisian, introductory article A.D. Goncharov, ed. Sp.G. Hachaturyan]. – [3-e izd. Isp. i dop.]. – M. "Visual arts", 1985. – 301 z.
- [11] Einshtein A. Physics and Reality // Proc. – M., "Nauka", 1965. – 337 p.

#### Psychological peculiarities of sensitivity of the subject to the task

N.L. Vysidalko

**Abstract.** The article highlights the concepts of sensitivity and sensitivity to the unknown in the process of task solution. The mechanism of appearance sensitivity of the subject to the task is disclosed and determined that motivation, energy and confidence of actions contribute to its developing. Sensitivity of subject to the task causes penetration into its essence, high distinguish of elements, increased interaction with the task and research impulse, violations the laws of perception, emergence a new unique images, search speed, setting new tasks and their creative solution are analyzed.

**Keywords:** sensitivity, sensitivity to the unknown, task, perceptual action, perception